

**HET
KAPITAAL
VAN
SAL WALVIS**

**Acht verhalen over joodse vervolgd
in Noord-Limburg**

**HET
KAPITAAL
VAN
SAL WALVIS**

Gerrit van der Vorst

Het is gebeurd, dus kan het nog eens gebeuren:

dàt is de kern van wat wij te zeggen hebben.
Het kan gebeuren, en het kan overal gebeuren.

Primo Levi (1919-1987) Auschwitz-overlevende en schrijver

© 2016 Gerrit P. van der Vorst
Ontwerp Chiel Veffers vormgeving, Amsterdam

Dit boek kwam tot stand met steun van de Stichting ter
bevordering van het cultuurbezit van de gemeente Venlo.

ISBN 9789463184816

Verantwoording van gebruikte foto's

Voor zover geen rechthebbende is vermeld bij gebruikte foto's, zijn die foto's afkomstig uit de privécollecties van de personen die aan het eind van elk hoofdstuk worden bedankt. Bij de overige foto's is telkens de rechthebbende vermeld, voor zover bekend.

De auteur heeft zich ingespannen om in contact te komen met alle (vermoedelijke) rechthebbenden, maar vooral in het geval van foto's van Holocaust-slachtoffers is het copyright niet altijd met zekerheid vast te stellen.

	Proloog	
1	Julius Obermeyer Gedichten als wapen tegen de nazi's	12
2	Jupp Mahler Een man met een leeuwenhart	56
3	Walter Cormuss De vluchteling die niet opgaf	102
4	Frieda Rauch-Bernstein Een optimistisch afscheidskaartje	136
5	Mary Winnik en Annie Koekoek Het verraad in Velden	168
6	Sal Walvis De liquidatie van een onderduiker	206
7	Emanuel en Helena Maisonpierre-Compris Een dubbelmoord in plaats van deportatie	262
8	Hans Bonn Een getuigenis over de concentratiekampen	304
	Register van voorkomende namen	354

Proloog

Het plan voor dit boek ontstond in 2008. Ik was gestuit op de tragische geschiedenis van Mary Winnik en Annie Koekoek, twee joodse meisjes die in de oorlog ondergedoken hadden gezeten in het dorp Velden bij Venlo. Dat verhaal raakte mij zeer. Bij hun arrestatie op 4 juli 1944 waren ze net zo oud als mijn twee oudste kleindochters in 2008, zes en acht jaar. Op 6 september werden ze vermoord in Auschwitz. Dat de Holocaust ook in mijn geboortestad Venlo en omgeving dergelijke dramatische gevolgen had gehad, was me tot dan toe niet bekend.

Thuis werd vroeger niet of nauwelijks over de jodenvervolging gesproken. Dat had anders gekund. Mijn vader was sinds voorjaar 1942 politiemann in Venlo en had beroepshalve ook de plaatselijke jodenvervolging van nabij meegemaakt. Het kan hem en zijn collega's bijvoorbeeld niet ontgaan zijn dat kleine Mary en Annie in juli 1944 dagenlang opgesloten zaten in een cel op het Venlose politiebureau, als waren het misdadigers. Dat moet voor iedereen een indringende ervaring zijn geweest. Een lakmoesproef op het geweten en op de bereidheid van elke aanwezige om de bezetter - het gezag op dat moment - al of niet nog verder van dienst te zijn. Het was bepaald niet de eerste gewetenstest voor Venlose politiemannen, andere ambtenaren en autoriteiten. Denk aan de eerdere deportaties van joden en zigeuners uit Venlo. Er was alle reden tot herdenking, maar er werd niet over gesproken. Bij ons thuis dus niet, maar bijvoorbeeld ook niet op de middelbare school of elders in Venlo. In de geschiedschrijving over Venlo is de vervolging van joden en zigeuners zeventig jaar lang een onderbelicht onderwerp gebleven.

Daar liep ik tegenaan toen ik besloot om een aantal persoonlijke geschiedenissen te bundelen in een herdenkingsboek. Bovendien bleek er ook weinig bekend over de gevolgen van de Duitse jodenvervolging in Limburg gedurende de jaren 1933-1940. Mijn onderzoek duurde daarom jaren langer dan verwacht, maar leverde wel de informatie op voor de ontbrekende geschiedschrijving wat betreft Venlo en omstreken. Die is er eerst gekomen, in de vorm van het lijvige werk *Een diepzwarte sluier, De grensplaats Venlo en de jodenvervolging* (2014). De aandacht voor dat boek was groter dan verwacht. De neiging om de oorspronkelijk beoogde bundel maar achterwege te laten was groot. Te meer daar de meeste hoofdpersonen van de bundel al in *Een diepzwarte sluier* waren genoemd en/of in andere publicaties waren beschreven door mijzelf of andere auteurs.

Toch ligt hier nu dit tweede boek met acht, grondig uitgewerkte en totaal verschillende persoonlijke geschiedenissen. Geen van de hoofdpersonen is een autochtone Venlonaar. Ofwel het gaat om joden die voor de oorlog uitweken naar Nederland, ofwel om joodse Amsterdammers die tijdens de oorlog in Noord-Limburg terecht kwamen. Hun geschiedenissen verdienen meer aandacht dan ze hebben gekregen in lokale publicaties, zoals het verhaal van Mary Winnik en Annie Koekoek.

Het titelverhaal is bovendien een rectificatie op een aantal andere publicaties. Volgens sommige auteurs zou de joodse onderduiker Sal Walvis een verrader zijn geweest. Een - complexe - reconstructie op basis van het doofpotdossier toont aan dat elk bewijs voor die loodzware beschuldiging ontbreekt.

Ik heb de tijd en de ruimte genomen om dergelijke complexe dossiers uitgebreid te beschrijven. De lezer kan er het zijne of hare van vinden, maar beschikt in ieder geval over de feiten. De verdieping en verspreiding van deze persoonlijke geschiedenissen doen mijns inziens recht aan de herdenking van de hoofdpersonen. De vele foto's ondersteunen dit streven naar herinnering en herdenking.

Met de afronding van het tweeluik is het oorspronkelijke plan uit 2008 eindelijk voltooid. Het zou nog langer hebben geduurd als ik niet zoveel hulp had gekregen. Voor elk verhaal hebben nazaten en anderen informatie en foto's geleverd. Zij worden telkens aan het eind van die verhalen genoemd en bedankt. Maar er zijn ook mensen die de totstandkoming van dit boek met raad en daad hebben begeleid en ondersteund. Op de eerste plaats mijn partner Heleen bij 't Vuur die bereid was om plaatsen delict en informanten te bezoeken, in plaats van musea en theaters. En om een schier eindeloze reeks van conceptversies en fotobijschriften te controleren. Onmisbare steun heb ik verder gekregen van Birre Yazar-Walvis, Boris van der Vorst, Arjeh Kalmann, Geert de Kinkelder (†) van het Nationaal Archief, Raymund Schütz van het Informatiebureau van het Nederlandse Rode Kruis, Will Sorée en last but not least Chiel Veffers en Nienke Huizinga bij de zeer tijdsintensieve afwerking van het ruwe product. Bedankt allemaal!

Gerrit van der Vorst

in het conentratieaan
gelukkig levend en on
komen; echter heb ik
koud, hetgeen was 12
mijn gehele familie, de
Walter en Kimi nog
van familie Kerts heb
geen levensteken ont
wat ik van mijn broe
koud, door het Joe
in Amsterdam heb geh
het begin 1944 eens mi
waarschijnlijk in pole
heeft geschreven. Jangas
iibb.

Julius Obermeyer

Gedichten als wapen tegen de nazi's

Eind oktober 1929 stort de effectenbeurs in New York in. De koersval in Wall Street heeft wereldwijd grote gevolgen. De Duitse economie, die zich nog aan het herstellen is van de Eerste Wereldoorlog, krijgt een zware klap te verwerken. De armoede en werkloosheid nemen explosief toe, en daardoor krijgt NSDAP-leider Hitler de wind in de zeilen. Hij zet zich af tegen de in zijn ogen falende democratie, en weet de populariteit van zijn radicale, nationaalsocialistische partij razendsnel te vergroten.

De effectieve propagandastrategie van de NSDAP komt in belangrijke mate uit de koker van Joseph Goebbels. De hoogopgeleide Goebbels - een gepromoveerd academicus - heeft een carrière als journalist zien mislukken, maar hij ontpopt zich als een briljant propagandist voor de nationaalsocialisten. Bij de verkiezingen in 1930 haalt de NSDAP 107 van de 577 zetels in de Rijksdag, en wordt daardoor de tweede partij van Duitsland. Twee jaar later weet de partij het aantal zetels zelfs ruim te verdubbelen (230 zetels). Veertien miljoen Duitsers stemmen dan op Hitlers partij. De macht van het woord speelt een cruciale rol in deze ontwikkeling, die een ernstige bedreiging vormt voor Hitlers tegenstanders. Die proberen ook weerwoord te geven aan de felle NSDAP-propaganda. Een van hen is dr. Julius Obermeyer, een Duitse literatuurwetenschapper en dichter die in Nederland woont.

Een dichter uit een joods koopmansgeslacht

Julius Obermeyer is een telg uit een joods koopmansgeslacht in Noordrijn-Westfalen. In het stadje Bad Salzuflen staat anno 2016 aan de Lange Strasse nog steeds het Haus Obermeyer. De formele schrijfwijze van de naam is trouwens Obermeier, maar vrijwel iedereen schrijft Obermeyer.

Haus Obermeyer in Bad Salzuflen, in vroeger tijden. Het pand herinnert aan de aanwezigheid van de Obermeyers in de stad (collectie Bernd Althof).

**Hermine Obermeyer, de
jongste van de drie zusters
van Julius Obermeyer**
(collectie Bernd Althof).

Julius is de zoon van Isaak Obermeyer en Pauline Schloss. Bij hun huwelijk in 1873 was Isaak Obermeyer 45 jaar oud en maar liefst circa 24 jaar ouder dan zijn bruid die al een 'voordochter' had. Na drie dochters krijgt het echtpaar op 9 augustus 1885 nakomer Julius. Hun gezin woont in Eisbergen, een dorp aan de Weser. Julius Obermeyer ontwikkelt zich volgens zijn zuster Hermine tot een intelligente en taalvaardige jongen. Obermeyer zal in de loop der jaren minstens zes talen goed gaan beheersen. Hij geeft later les in Duits, Engels, Frans en Spaans, en hij kan als vertaler en tolk ook goed uit de voeten met het Deens en het Nederlands. Het talenwonder heeft literaire aspiraties, die hij in het Duits tot uiting brengt.

In 1910 publiceert hij zijn eerste bundel, *Aus froher und trüber Zeit*, met filosofische gedichten over het leven, de liefde en de natuur. Een jaar later verschijnt een tweede gedichtenbundel, met de titel *Wespenstiche. Neue Gedichte*.

Zijn moeder is dan al gestorven en in 1911 overlijdt ook vader Obermeyer. Beiden komen aan hun einde in het armenhuis van Eisbergen. Isaak Obermeyer geldt als de pechvogel van de familie. Julius zal in dat opzicht in zijn voetsporen treden, want ook in zijn leven zal de beschermengel het vaak laten afweten. Hij krijgt een uitstekende opleiding, maar kiest voor een ongebruikelijk - en gecompliceerd - bestaan als schrijver en dichter. En hij is reislustig.

Uiteindelijk zal hij na zijn achttiende levensjaar nauwelijks meer in zijn geboorteland wonen. Uit een aantekening in zijn eerste dichtbundel blijkt dat hij in 1910 in Marseille verblijft. In Frankrijk leert hij Jeanne Madelaine Arnaud Schwarz uit Lyon kennen, met wie hij in 1914 via Hamburg naar Denemarken verhuist. Ze gaan wonen in Kopenhagen en ze trouwen niet, wat in die tijd ongebruikelijk is voor een samenwonend paar. Ze schrijven zich albei in als leraar.

Als de Eerste Wereldoorlog uitbreekt, meldt Obermeyer zich vrijwillig voor militaire dienst. Hij dient als fuselier in het 40e regiment in Rostock en bij het Landstorm-bataljon Weisenfeld. Hoe lang zijn dienstperiode duurt, is niet duidelijk, maar die is waarschijnlijk van belangrijke invloed geweest op zijn instelling. In zijn woonplaats Kopenhagen schrijft hij in de herfst van 1917 namelijk een opmerkelijk, 52 pagina's tellend werk: *Europa. Eine Herbstlegende*. Door de oorlog kan hij niet vrij naar bepaalde landen reizen, maar in plaats daarvan reist hij in deze bundel in dichtvorm door Italië, Zwitserland, Frankrijk, Spanje en Engeland. De gedichten zijn opvallend nationalistisch van aard en bevatten felle kritiek op Duitslands vijanden, zoals op Engeland:

Herr Churchill, ein mannloses altes Weib.

Als de Eerste Wereldoorlog eindigt, is ook de relatie van Julius Obermeyer met zijn Franse vriendin voorbij. In de zomer van 1919 keert hij alleen terug naar Duitsland. Met zijn kennis van de Deense taal maakt hij zich in dat jaar verdienstelijk bij de Duitse commissie voor het Volksreferendum over aansluiting van het Hertogdom Sleeswijk bij Denemarken. Hij vertaalt Deense krantenartikelen voor de Duitse pers. Daar zal hij zich later nog op beroepen.

Vestiging in Nederland

Lang blijft Julius Obermeyer niet in Duitsland. Nu het weer kan, bezoekt hij landen als Engeland en Frankrijk. In die tijd voorziet hij met het geven van taallessen in zijn levensonderhoud. In Frankrijk studeert hij literatuur aan de universiteit van Rennes.

Als hij tegen de veertig loopt, besluit Obermeyer om zich definitief te vestigen. Niet in zijn vaderland, waar het intellectuele klimaat steeds slechter wordt, maar in Venlo dat dicht bij de grens gelegen is en sterk op Duitsland georiënteerd. Eind januari 1924 wordt hij daar ingeschreven. Inmiddels heeft hij zich verloofd met Luise Wiedenbröcker, een dochter van zijn zuster Hänchen en dus een volle nicht. Net als zijn vader trouwt Julius Obermeyer met een veel jongere vrouw. Luise is met haar 22 jaar maar liefst zestien jaar jonger dan

Het gezin Obermeyer-Wiedenbröker woont in de jaren twintig onder meer op de Parade in Venlo (collectie Ruud Merckx).

haar verloofde. Ze trouwen in mei in Veert bij Geldern en twee jaar later wordt hun enig kind geboren, Ruth Magdalena. Het gezin woont in het centrum van Venlo.

Obermeyer werkt als examenleider voor het praktijkdiploma boekhouden, stenografie en handelscorrespondentie, en als leraar handelscorrespondentie in de Duitse, Engelse, Franse en Spaanse taal. Leerlingen werft hij in 1926 en 1927 via advertenties in de *Limburger Koerier*, waarbij hij een keer vermeldt dat hij gediplomeerd is door de universiteit van Edinburgh.

Advertentie in de *Limburger Koerier* in 1926.

16e PRAKTIJK-EXAMEN

in **Boekhouden, Stenografie en Handelscorrespondentie**

vanwege de Vereeniging

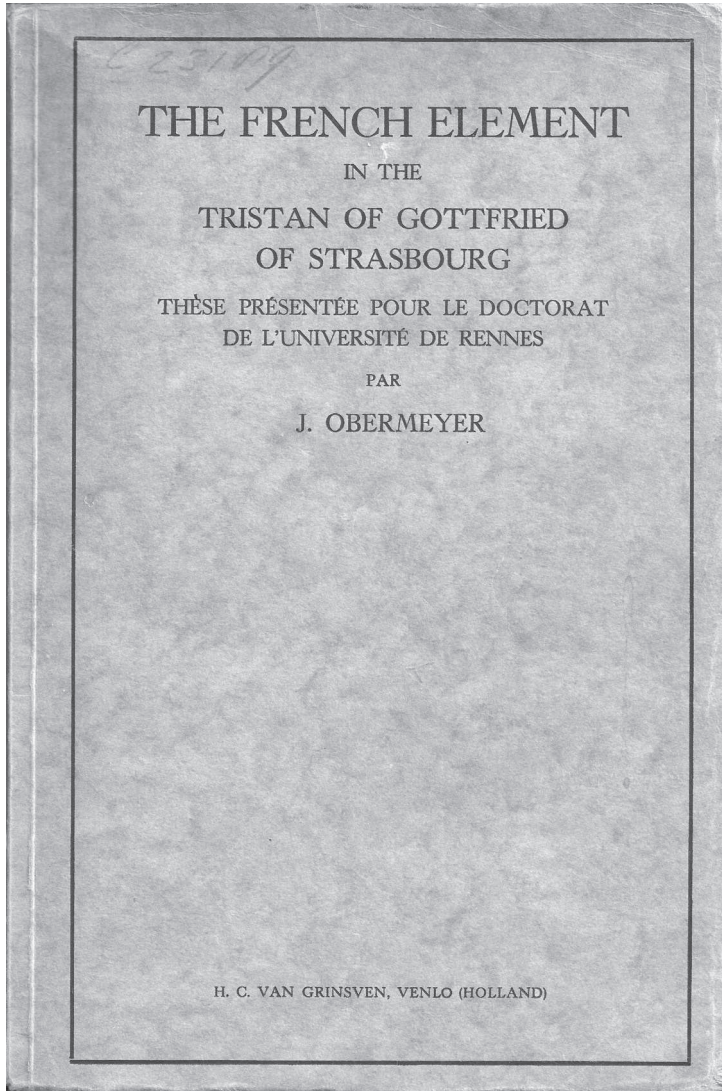
**HET NEDERLANDSCHE
HANDELS-INSTITUUT**

(als rechtspersoon erkend bij Kon. Besluit van 15 Mei 1919) zal worden gehouden op 27, 28 en 29 Dec. a.s. 1926

Prospectussen bij den examenleider voor Venlo den Heer

J. OBERMEYER,
(gedipl. door de Universiteit Edinburgh)
MARKT 25, VENLO.

Het proefschrift
van Julius Obermeyer.

In de tussentijd werkt hij aan zijn proefschrift. In 1928 promoveert hij aan de universiteit van Rennes tot doctor in de literatuurwetenschappen. Zijn in Venlo gedrukte proefschrift heeft als titel *The French element in the Tristan of Gottfried of Strasbourg*. Gottfried von Strasbourg (1165 of 1180 - circa 1215) is een van de belangrijkste Duitse schrijvers van de Middeleeuwen, door zijn onvoltooid gebleven epos Tristan en Isolde. Uit de inleiding van Obermeyers in het Engels geschreven proefschrift:

De literatuur over Gotfried van Straatsburg neemt langzaam maar gestaag toe en dit bewijst de grootheid van de dichter in wie Franse 'esprit' en Duitse 'humor', Gallische luciditeit en Duitse grondigheid op de meest harmonieuze wijze met elkaar verenigd zijn.

Der Anti-Nazi

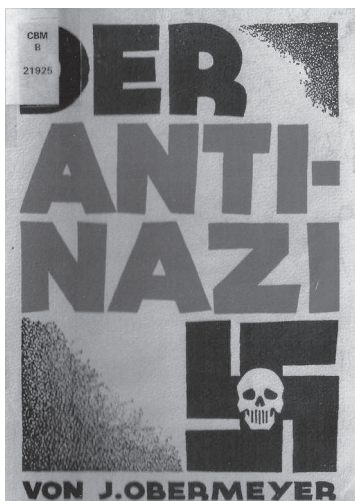
In 1930 verhuist Julius Obermeyer met zijn gezin naar Eindhoven. Hij heeft een baan gekregen als leraar Frans en Engels bij de onderwijsafdeling van Philips. De ontwikkelingen in zijn vaderland volgt hij via Duitstalige kranten, zoals het linksgeoriënteerde blad *Dortmunder General Anzeiger* en de *Völkischer Beobachter*. De *Völkischer Beobachter* is opgekocht door Hitler's NSDAP, om als dagelijks partijorgaan te gaan fungeren. Het blad voert een felle en botte hetze tegen alles wat niet nationaalsocialistisch is en combineert die hetze met zware propaganda voor de NSDAP. Obermeyer windt zich hevig op over die berichtgeving en in zijn vrije tijd schrijft hij protestgedichten tegen het nationaalsocialisme.

Mogelijk wordt hij geïnspireerd door het losbladige handboek *Der Anti-Nazi*, dat in mei 1930 wordt gepubliceerd door het documentatiecentrum van de *Centralverein deutscher Staatsbürger jüdischen Glaubens* in Duitsland. Hij besluit namelijk om zijn eerder geschreven protestgedichten te bundelen en brengt de 65 pagina's tellende bundel in februari 1931 uit onder de titel *Der Anti-Nazi*. De lading van de gedichten van J. Obermeyer wordt benadrukt doordat op de omslag van de bundel een hakenkruis staat met in het midden een doodskop. Deze omslag is verzorgd door de later bekende illustrator Jan Kickhefer, als reclameontwerper ook werkzaam bij Philips.

Der Anti-Nazi wordt uitgegeven door *Grenz-Verlag* in Eindhoven, een fictieve uitgever. Julius Obermeyer geeft zijn dichtbundel in eigen beheer uit. In het voorwoord verantwoordt de uitgever de publicatie van *Der Anti-Nazi*. Naar zijn stellige mening moet het nationaalsocialisme op elke denkbare wijze bestreden worden, ook met satire:

Door deze satire openbaar te maken, stel ik me dus zonder enige terughoudendheid op aan de zijde van hen die eindelijk energiek de strijd hebben aangeboden tegen geweld, schijnheiligheid, terreur

Der Anti-Nazi.

Jan Kickhefer,
illustrator bij Philips
(collectie Frans
Wilbrink, Son en
Breugel).

van de goot, tegen huichel-, mestvork- en schreeuwhelden, en, daar het in deze strijd om het bestaan of het niet-bestaan van de Duitse republiek gaat, mag er in hun arsenaal geen wapen ontbreken - zelfs de bescheiden raket van de spot niet.

Obermeyers raket van de spot richt zich op NSDAP, Hitler, Goebbels, Frick, Strasser en andere nationaalsocialistische geestverwanten. De gedichten zijn een felle aanval die verder gaat dan satire. In een gedicht over Goebbels schrijft hij bijvoorbeeld dat hij moet braken als hij over de man spreekt. Hitler krijgt er in meerdere gedichten van langs. Volgens Obermeyer maakt Hitler Duitsland te schande, lacht de rest van de wereld om hem, en zal hij Duitsland te gronde richten.

Uit niets blijkt de joodse komaf van Julius Obermeyer, maar in een enkel gedicht stelt hij wel het antisemitisme aan de kaak. Het gedicht *Nachtwache* schildert een beklemmende sfeer en lijkt een waarschuwing voor gebeurtenissen als de verwoestende pogrom die in november 1938 plaats zal vinden, de *Reichskristallnacht*.

Belediging van de Duitse staat

Julius Obermeyer pakt het groots aan. De eerste oplage van *Der Anti-Nazi* bestaat uit maar liefst 3.000 exemplaren die ergens in Eindhoven gedrukt worden. Het leeuwendeel gaat in drie kisten als zeevracht naar Hamburg. Daar hebben vrienden van Julius Obermeyer een uitgeverij, *Hans Köhler Verlag* in Hamburg. Die kunnen *Der Anti-Nazi* voor hem verspreiden. Dat gaat echter niet door. De Hamburgse vrienden vrezen vooral problemen met zijn gedicht *Offiziere*, niet ten onrechte naar later zal blijken.

Het gedicht bevat een serie beledigingen aan het adres van de *Reichswehr*, het Duitse Rijksleger. En omdat het leger onderdeel is van de Duitse staat, maakt Obermeyer zich schuldig aan strafbare belediging van zijn vaderland. Dat hebben zijn vrienden in Hamburg goed gezien.

KERRL.

Und schliesslich noch der Nazi Kerrl,
Die schlechtgemachte falsche Perl'.
Da steht er nun, der dumme Stoffel,
Mit einer Gurke wie eine Kartoffel. —
Willst du dieses Schmuckstück zum Führer haben,
Dann Michel, gut Nacht! dann lass dich begraben.

NACHTWACHE.

Die Uhr war vierundzwanzig schon,
Stockfinster war der Himmel.
Im Nachthemd schnarcht ganz Iserlohn.
Ein Bild, — gemalt von Simmel.

Da plötzlich mit gewalt'gem Krach
Erdröhnt es durch die Stille:
„Juda verreck! Deutschland erwach!“
Dazwischen: „Heil und kille!“

Een gedicht uit *Der Anti-Nazi* over Hanns Kerll, een vooraanstaande nazi in de jaren dertig.

De eerste twee strofen van het gedicht *Nachtwache* in *Der Anti-Nazi*.

Ontslag bij Philips

Julius Obermeyer is zich er terdege van bewust dat zijn anti-nazigedichten felle reacties kunnen oproepen bij nationaalsocialisten. In het voorwoord van *Der Anti-Nazi* schrijft hij:

Wat de auteur zelf betreft, weet hij natuurlijk zeer goed, dat de ridders van het hakenkruis in een woest woedegebrul zullen uitbarsten, wanneer ze met liefdevolle kalfsogen kennis hebben genomen van de inhoud van deze bundel.

Mogelijk waant Obermeyer zich veilig in Nederland, maar dat is een misvatting. Alleen al in zijn woon- en werkplaats Eindhoven loopt hij gevaar. De Philipsleiding is niet gesteld op lastige medewerkers. Om het bedrijf van onruststokers te zuiveren, hebben Anton en Frits Philips in 1924 een jurist aangehouden, om een bedrijfspolitie op poten te zetten. Het concept is afgekeken van de bedrijfspolitie bij Ford. Om ook de grip van het bedrijf op externe linkse elementen te vergroten, is de chef van de Philipspolitie vijf jaar later door de autoriteiten beëdigd tot inspecteur eerste klasse van de gemeentepolitie. Met die armslag ontplooit inspecteur Willem Dijs in Eindhoven een waar schrikbewind, binnen en buiten Philips. Hij werkt bovendien samen met de *Gestapo* in Berlijn en Düsseldorf om 'ongewenste vreemdelingen' (vluchtelingen) buiten Eindhoven te houden of weg te werken.

Julius Obermeyer biedt zijn protestbundel aan via boekhandel M.F. van Piere in Eindhoven, voor f 1,25. Daarmee maakt hij zich kwetsbaar. Het is de tijd van economische recessie en massa-ontslagen, en ook bij Philips verdwijnen in het begin van de jaren dertig duizenden banen. Lastpakken gaan het eerst. De Philipspolitie maakt volgens de linkse pers gebruik van een leger van betaalde en onbetaalde spionnen, en *Der Anti-Nazi* zal niet aan hun aandacht ontsnappen. Obermeyers samenwerking met de jonge, dwarse Philipscollega Jan Kickhefer werkt daarbij in zijn nadeel. 'Kick' wordt door de bedrijfspolitie namelijk verdacht van communistische sympathieën.

In het voorjaar van 1932 worden illustrator Kickhefer en dichter-uitgever Obermeyer beiden ontslagen. Philipsmedewerkers die worden ontslagen, krijgen vaak niet de ware ontslagreden te horen. Wegbezuinigd of weggezuiverd? Aan Obermeyer wordt het eerste verteld. Eind april keert hij met zijn gezin terug naar Venlo, waar ze kamers huren aan de Van Cleefstraat. Inmiddels is hij beëdigd als vertaler Duits, Frans en Engels en dat beroep combineert hij met taalonderwijs.

De aanklacht van de Rijkskanselier tegen dr. J. Obermeyer

Enkele weken later komt ook de hele oplage van *Der Anti-Nazi* terug uit Hamburg. Eerst is vanuit Hamburg nog voorgesteld om in alle 3.000 exemplaren de bladzijden 24 en 25 met de beledigende passages tegen elkaar te plakken. Voor een deel gebeurt dat inderdaad, maar als zijn vrienden ook nog met andere bezwaren komen, laat Obermeyer de kisten met de dichtbundels maar

Inspecteur Willem Dijs, het geveesde hoofd van de Philipspolitie (collectie Peter van de Wal, www.gemeentepolitieeindhoven.nl).

Boekhandel M.F. van Piere in Eindhoven.

terugsturen. De vrachtbrief bij deze retourzending vermeldt: 'Bücher nicht politischen Inhalts'. Op 13 juli 1932 komen de kisten aan in de grensplaats Kaldenkerken, vlakbij Venlo. Een kist komt terecht bij de expediteur Kauwertz & co. De beide andere kisten worden op het station door de douane in beslag genomen, omdat de boeken bij inspectie wel degelijk een politieke inhoud blijken te hebben.

Het protest van Julius Obermeyer loopt uit op een debacle, ook in financiële zin. Omdat zijn gezin in geldnood verkeert, probeert hij toch nog een aantal exemplaren van zijn dichtbundel te verkopen aan de *Sozial Demokratische Partei* in Kaldenkerken. De lokale SPD-functionaris, koperslager Fritz Brenner, moet hem echter teleurstellen. Er is onvoldoende geld in de SPD-kas, voor de komende verkiezingen is al genoeg propagandamateriaal beschikbaar en de waarde van de meeste exemplaren van *Der Anti-Nazi* is sterk verminderd door de twee tegen elkaar geplakte bladzijden. Obermeyer laat expediteur Kauwertz dan maar honderd presentexemplaren bezorgen bij Brenner, die er vijftig doorgeeft aan SPD-relaties in Krefeld en losse exemplaren weggeeft. Zelf verspreidt Obermeyer de bundel in Venlo. Aan boekhandel Lebesque geeft hij tien exemplaren voor de verkoop, à 80 cent.

Parade van de *Reichswehr* in het najaar van 1932 in de Berlijnse Wilhelmstrasse ter ere van de 85e verjaardag van Rijkspresident Paul von Hindenburg (*Bundesarchiv, Bild 102-13902*).

De *Reichswehr* zal in 1935 omgedoopt worden in *Wehrmacht*, waarbij de eed van trouw aan Hitler wordt afgelegd (*Bundesarchiv, Bild 102-16108*).

Kurt von Schleicher, in 1932 gedurende korte tijd Hitlers voorganger als Rijkskanselier van Duitsland (*Deutsches Historisches Museum, Berlin*).

Het onvermijdelijke gebeurt, zij het via een wat omslachtige weg. De douane in Kaldenkerken meldt de inbeslagname van *Der Anti-Nazi* aan de president van de belastingdienst van de deelstaat, die op zijn beurt overlegt met de regeringspresident in Düsseldorf. Besloten wordt de zaak alsnog aanhangig te maken. En dan barst juridisch geweld los boven het hoofd van Obermeyer, want op 22 december 1932 wordt de kwestie voorgelegd aan generaal Kurt von Schleicher, jarenlang de minister voor de *Reichswehr*. Von Schleicher functioneert dan net een blauwe maandag als Rijkskanselier. Hij leest in het gedicht *Offiziere* inderdaad meerdere beledigingen. De officieren zouden de republiek Duitsland als een melkkoe beschouwen, ze zouden politiek eenzijdig ingesteld zijn - lees: het nationaalsocialisme aanhangen - en er zou onder hen sprake zijn van een geest van rebellie jegens de republiek. Dat Obermeyer de NSDAP, Hitler, Goebbels en anderen hekelt, heeft geen juridische impact. Von Schleicher is ook bepaald geen aanhanger van Hitler en diens NSDAP. Hitler zal hem daarom in de beruchte 'Nacht van de lange messen' om laten brengen. Belediging van de *Reichswehr*, en dus van de Duitse staat, wordt echter wél zwaar opgenomen. De Rijkskanselier ondertekent nog dezelfde dag een aanklacht tegen de verantwoordelijken voor *Der Anti-Nazi*, dus ook tegen auteur dr. J. Obermeyer uit Venlo.

'Der Anti-Nazi' op de brandstapel

Op 30 december start via de *Generalstaatsanwalt* in Düsseldorf een gerechtelijke procedure tegen dr. J. Obermeyer. Het *Kriminal- und Grenzkommissariat* in Kaldenkerken onderzoekt de kwestie en een politiebeambte gaat naar Venlo. Daar verneemt hij van de gemeentepolitie dat Obermeyer teruggetrokken leeft en geen politieke activiteit vertoont. Er is niets nadeligs over hem bekend. Dat wil zeggen, Obermeyer schijnt onvoldoende inkomsten te hebben, want gebleken is dat hij in Venlo her en der schulden heeft. Een *v-mann* (anonieme informant), die vroeger omgang met Obermeyer heeft gehad, heeft verklaard dat *Der Anti-Nazi* in 3.000 exemplaren is gedrukt en wat daarmee gebeurd is.

Bij het rapport is een bijlage met persoonsgegevens gevoegd. Daaruit blijkt dat Julius Obermeyer zijn joodse komaf - die hem anders meteen al extra problemen zou hebben bezorgd - verdoezeld heeft, door zijn vader Isaak de voornaam Leopold te geven. Die joodse komaf blijkt verder nergens uit. Het gezin Obermeyer maakt geen deel uit van de Nederlands-Israëlitische gemeente in Venlo. Zelfs de voorman van die gemeente, wiens echtgenote Engelse les krijgt van Obermeyer, weet niet dat hij van joodse komaf is. Net als twee van Julius' zusters - de derde is vertrokken naar Amerika of Brazilië - is het echtpaar Obermeyer-Wiedenbröker overgegaan naar de Evangelisch-Lutherse kerk.

Vervolgens wordt Julius Obermeyer verhoord. Hij moet zich uit dit wespennest zien te werken en bindt in. Hij verklaart tegenover de politiebeambte uit Kaldenkerken dat hij de nazi's heeft willen bestrijden, maar nooit uit is geweest op een conflict met de Duitse staat. Hij heeft gediend, vrijwillig nog wel, en heeft de *Reichswehr*-officieren niet willen beledigen. Zijn gedicht *Offiziere* zou alleen gaan over de groep officieren rond Richard Scheringer, die in 1931 van fanatieke nazi was omgeturnd naar communist, hetgeen opzien had gebaard in Duitsland. Als de *Reichswehr* er een belediging in ziet, is Obermeyer bereid om een verklaring van eerherstel te schrijven. Alle in beslag genomen exemplaren van *Der Anti-Nazi* mogen van hem vernietigd worden. Hij doet niet aan politiek, al verheelt hij niet dat hij democraat is en dus anti-nazi. Ten slotte verklaart hij spijt te hebben van zijn actie en er alles aan te willen doen om straf te ontlopen. Hij is bang dat hij anders in het buitenland in een onmogelijke positie zal raken. Overigens wil hij de namen van de Eindhovense drukker en de Hamburgse uitgeverij niet noemen, om de betrokkenen problemen te besparen.

SPD-functionaris Brenner levert 34 niet verder gedistribueerde exemplaren van *Der Anti-Nazi* in bij de politiebeambte uit Kaldenkerken, terwijl de Venlose boekhandel toezegt de vijf nog niet verkochte exemplaren uit de verkoop te zullen nemen.

Meteen nadat hij het proces-verbaal en andere stukken ontvangt - medio januari 1933 - stuurt de *Generalstaatsanwalt* in Düsseldorf een rapport naar de minister van Justitie in Berlijn. Onderzoeksrechter Nagelschmidt heeft

vastgesteld dat dr. Julius Obermeyer strafbaar is volgens de Duitse wetgeving ten tijde van de verspreiding van de bundel. *Der Anti-Nazi* heeft een politieke strekking, het was de bedoeling om de bundel in Duitsland te verspreiden en dat is daadwerkelijk gebeurd, getuige het feit dat een advocaat in Krefeld een exemplaar van een Nederlander heeft gekregen. Het strafbare feit dateert echter van vóór 1 december 1932, er is sprake van politieke beweegredenen en de strafmaat zal niet zwaarder zijn dan een geldboete en, in het uiterste geval, vijf jaar gevangenisstraf. Daarmee komt Obermeyer in aanmerking voor amnestie. Omdat hij bovendien geen bezwaar zal maken tegen vernietiging van de exemplaren die in Kaldenkerken en in Venlo achterhaald zijn, stelt Nagelschmidt voor om de zaak verder te laten rusten. Een dikke maand later laat het Pruisische ministerie van Justitie weten akkoord te gaan. Half maart laat de onderzoeksrechter nog aan de minister van Justitie weten dat de in beslaggenomen dichtbundels in Kaldenkerken onder toezicht van politie en douane verbrand zijn. In totaal gaat het om de inhoud van de twee in beslaggenomen kisten - circa 2.000 exemplaren - plus 537 achterhaalde exemplaren uit de derde kist. Die verbranding zou beschouwd kunnen worden als afsluiting van de gerechtelijke procedure tegen Julius Obermeyer.

Van *Der Anti-Nazi* is slechts een gering aantal exemplaren in omloop gekomen. Obermeyers 'raket van de satire' is voortijdig ontmanteld. Toch blijft het geval niet zonder gevolgen, de dichter heeft eenvoudig pech. Von Schleichers Rijkskanselierschap duurt namelijk slechts enkele weken, waarna Hitler in het voorjaar van 1933 alsnog op verrassende wijze aan de macht komt. Door deze ongelukkige ontwikkeling gaat de voorgestelde afsluiting van de zaak tegen Julius Obermeyer niet door. De nazi's zijn gebeten op hun tegenstanders en de Duitse literator heeft zich duidelijk een tegenstander betoond. Het *Grenzpolizeikommissariat* Kaldenkerken neemt in het najaar van 1933 contact op met de *Staatspolizei* in Düsseldorf, en Obermeyer wordt op 12 oktober 1933 op de arrestatielijst gezet. Dat zal hem als het zwaard van Damocles boven zijn hoofd hangen.

Stille armoede

Waarschijnlijk is Julius Obermeyer zich daar op dat moment niet van bewust. Maar vanaf 1932 zet hij geen voet meer in Duitsland, dus hij kan ook niet gearresteerd worden. Hij schrijft af en toe weer wat, maar voortaan wel a-politiek. Zo produceert hij in maart 1933 de tekst voor een muzikale compositie van een andere Venlonaar, de in Zuid-Nederland bekende dirigent en componist Karl Hamm. *Wenn im wirren Wallen unsrer Tage* is een dankbetuiging aan de twee vrijgezelle zusters Wijnands in Venlo, die Obermeyer blijkbaar hebben gesteund in die voor hem benarde periode.

Het gezin Obermeyer verhuist begin november 1933 naar een bovenwoning aan de Minderbroederstraat 24, bij het Arsenaalplein in Venlo. Obermeyer verdient in die tijd zijn geld vooral met het geven van taallessen. In het voorjaar

De Venlose componist Karl Hamm
(Venlo, 1875-1937).

van 1935 laat hij ook weer van zich horen als schrijver. Eerder zou hij al meerdere toneelstukken hebben geschreven, maar nu verschijnt van zijn hand het toneelspel *Tarantello*: 'Ein Schauspiel von J. Obermeyer'. In de *Nieuwe Venlosche Courant* verschijnt een enthousiaste recensie:

Het verschaft ons vreugde bij het begin van de Boekenweek te kunnen wijzen op een machtig schoon werk, dat geschreven werd door een Venlonaar geworden Duitscher: Dr. J. Obermeyer (...) Lees dit en al het andere in het machtige en mooie werk zelf.

Ene Dr. Schönemann in Düsseldorf schrijft in de prospectus:

... het wemelt gewoonweg van de gezegdes en zou in de boekenverzameling moeten staan van elke vriend van de Duitse taal.

Op vrijdag 24 mei 1935 leest Julius Obermeyer voor uit *Tarantello*. De voorstelling vindt plaats in hotel Zwijnshoofd in Venlo en de entree bedraagt een gulden, wat niet gering is in de heersende crisistijd.

Midden op de foto het pand Minderbroederstraat 24 in Venlo.

De Duitse school in Venlo
(met dank aan de Fotovakschool, University of Applied Photography).

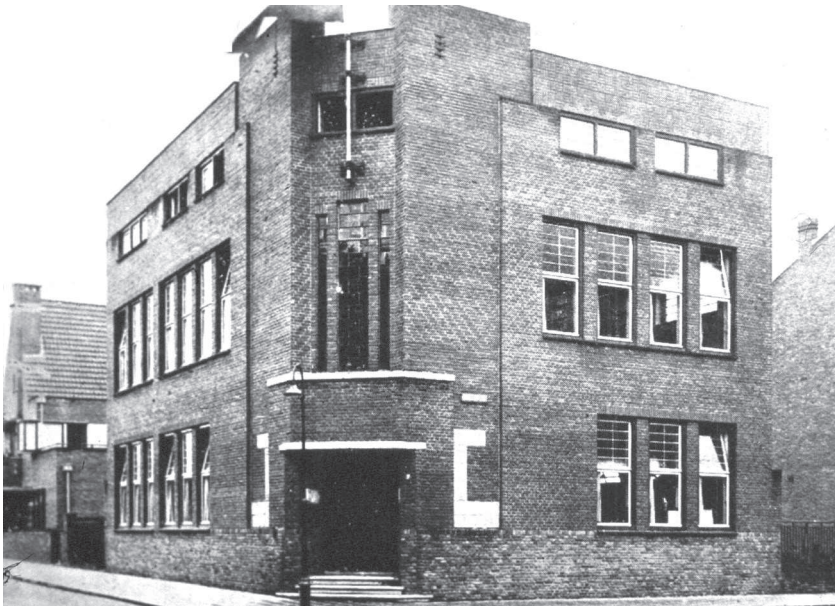
Het gezin wordt geaccepteerd in de woonbuurt, waar Obermeyer zelfs 'de professor' wordt genoemd. Dochter Ruth - die Rudy ('Roedy') wordt genoemd - doorloopt van 1933 tot 1938 de Duitse school in Venlo en er is dus contact met de gemeenschap van Rijksduitsers in Venlo. Een van de buurkinderen, met wie Rudy in die jaren op straat speelt, zal zich in 2005 herinneren:

Vooral als wij buiten speelden op het Arsenalplein, stak moeder Obermeyer haar hoofd geregeld buiten de deur en wenkte mij of ik binnen wilde komen. Hieraan gaf ik graag gevolg. Zij straalde

Links op de hoek de Rooms-Katholieke Openbare leeszaal in Venlo en rechts daarvan, direct in het zicht, de woning van het gezin Obermeyer-Wiedenbröker (Gemeentearchief Venlo, beeld & geluid, 1014.2).

Het gebouw van de leeszaal zal op 13 oktober 1944 verwoest worden bij bombardementen.

voornaamheid en beschaving uit. Boven gekomen in hun van prachtige meubels voorziene salon werd ik verwend met koekjes en thee. Dat was toen niet gering. Dochter Rudy was vrij stil, een lange, fragiele gestalte met donkerblond haar. Een aantrekkelijk uiterlijk, net als haar moeder. Ze was iets ouder dan ik. (...) Meneer Obermeyer was veel op reis. Hij was altijd in het zwart, in mijn herinnering had hij altijd een soort bolhoed op, heel on-Duits.

De deftige uitstraling van het gezin is schijn. Julius Obermeyer zal in september 1937 nog beëdigd worden als vertaler in het Hoog-Duits, Frans en Engels, maar zijn gezin lijdt stille armoede. Hun bovenwoning is met drie relatief kleine kamers en een keuken bovendien niet erg ruim.

Aan de overkant van het Arsenaalplein waarop de Obermeyers uitkijken, staat de Rooms-Katholieke Openbare leeszaal van Venlo. Julius Obermeyer bezoekt bijna dagelijks die leeszaal. Hij is een opvallende verschijning. Vanwege zijn zwarte kleding en zijn hoed noemt men hem het *Chief Whip*-mannetje, naar de reclame van een bekend sigarettenmerk. Posthuum zal hij ook wel vergeleken worden met de later bekende kunstcriticus Pierre Janssen, mede door zijn dunne lange vingers.

Het reclamemannetje van het sigarettenmerk *Chief Whip*.

De verklikker in de leeszaal

Directrice van de leeszaal is de zuster van Martin Ridder, oprichter en leider van de NSDAP *Ortsgruppe* Venlo. De jurist Ridder is in het najaar van 1933 uitgewezen naar Duitsland, vanwege zijn felle nazipropaganda. Niet dat de bibliotheek een broedplaats is voor lokaal nationaalsocialisme, maar er lopen zeker nazi-aanhangers rond, zoals elders in de stad. Het Duitse viceconsulaat spioneert voor het vaderland en onder de Duitse inwoners bevinden zich fanatieke NSDAP-aanhangers en verklikkers. Bovendien werkt politiecommissaris Philibert Schnebbelié nauw samen met de Duitse politiediensten. Net als in Eindhoven loert het gevaar van dichtbij. Het is oppassen voor mensen als Obermeyer, maar hij is zich daar niet van bewust.

Via het Duitse consulaat in Heerlen doet hij nog een poging om zich te rehabiliteren, maar als een positieve reactie uit Berlijn uitblijft, spuit hij na de machtsovername in 1933 veelvuldig zijn ongenoegen over de ontwikkelingen in Duitsland. Dat doet hij ook in de leeszaal. Bijvoorbeeld tegenover een andere geregelde bezoeker, Johann Böhmer, eveneens een Duitse inwoner van Venlo. Wat hij niet weet is dat Böhmer een fanatieke nazi en gevaarlijke verklikker is. Vanaf 1936 krijgt de man financiële ondersteuning via de NSDAP *Ortsgruppe* Venlo, omdat zijn handel in autonummerplaten slecht loopt. Tijdens de bezetting zal hij met *Heil Hitler*-brieven mensen verraden bij de leider van de NSDAP *Ortsgruppe*.

Volgens de verklikker verkettert Julius Obermeyer nazi-Duitsland zwaar. Er zou volgens hem in Duitsland geen justitie meer bestaan, de Duitse justitie was de hoer van de 'Partij'. Dat Marinus van der Lubbe in 1934 terechtgesteld was (onthoofd), na een showproces rond de brandstichting in de Rijksdag, zou Obermeyer geen verlies voor de mensheid hebben gevonden. Om daar in één adem aan toe te voegen dat het evenmin een verlies voor de mensheid zou zijn als Hitler op dezelfde wijze onschadelijk zou worden gemaakt. De anti-Duitse tirades van Obermeyer worden door Johann Böhmer gemeld bij het Duitse viceconsulaat in Venlo, de *Ortsgruppenleiter* van de *Reichs Deutsche Gemeinschaft* (de organisatie van Rijksduitsers) in Venlo, en de *Gestapo* bij het *Grenzpolizeikommissariat* in Kaldenkerken.

Het *Grenzpolizeikommissariat* ressorteert onder de *Staatspolizeileitstelle* in Düsseldorf. Op 4 november 1936 zendt *Kriminal-Sekretar* Vehres van de *Gestapo* in Kaldenkerken een kort rapport over Obermeyer naar de *Gestapo* bij de *Staatspolizeileitstelle* in Düsseldorf, waarin hij refereert aan de meldingen van Böhmer. Vehres stelt dat Obermeyer, als vijand van het 'nieuwe Duitsland', met *Der Anti-Nazi* al in 1931 de Duitse belangen in het buitenland heeft geschaad. Hij is dat na de machtsovername in 1933 met zijn uitlatingen blijven doen. Na zijn mislukte poging om zich te rehabiliteren, loopt hij de laatste tijd weer ongenadig te schelden op Duitsland. Hem zou in Venlo zelfs al aangezegd zijn dat hij niet meer in de Rooms-Katholieke Openbare leeszaal mag komen, als hij daar blijft fulmineren tegen Duitsland. *Kriminal-Sekretar*

Vehres verzoekt zijn superieuren in Düsseldorf om Obermeyer zijn Duitse nationaliteit te laten ontnemen. Sedert 1933 is er een wet die dat mogelijk maakt. Vehres vindt geen gehoor, er gebeurt in elk geval niets.

Böhmers voorstel

Het zal altijd de vraag blijven wat er gebeurd zou zijn als Julius Obermeyer in de weken na de *Reichskristallnacht* niet om verlenging van zijn Duits paspoort had verzocht. Zijn aanvraag trekt de aandacht. Het hoofdkwartier van de *Gestapo* in Berlijn schrijft op 10 januari 1939 een korte brief naar de *Gestapo* bij de *Staatspolizeistelle* in Düsseldorf, met het verzoek om een nader onderzoek in te stellen. Het Duitse viceconsulaat in Venlo heeft namelijk laten weten dat politiediensten in Kaldenkerken zich eerder met het geval Obermeyer bezig hebben gehouden. Obermeyer heeft, zo vermeldt de *Gestapo* in Berlijn, vóór de machtsovername een zeer hatelijk boek uitgegeven, getiteld *Der Anti-Nazi*. Nadien heeft hij leidende personen en maatregelen van de nationaalsocialistische staat als verachtelijk aangemerkt. De *Gestapo* Düsseldorf krijgt opdracht om na te gaan wat er bekend is over de politieke activiteit van Obermeyer in zijn woonregio. Ook moet nagegaan worden met welk ras hij daar geregistreerd staat. De Düsseldorfse *Gestapo* geeft die opdracht op 15 januari 1939 door aan de *Gestapo* bij het *Grenzpolizeikommissariat* in Kaldenkerken.

Dat is natuurlijk voor *Kriminal-Sekretar* Vehres hét moment om in actie te komen. Vehres laat er geen gras over groeien en dient een week later al zijn rapport in. Dat verwijst naar Vehres' eerdere rapport van 4 november 1936, maar bevat ook informatie over meer recente uitlatingen van Obermeyer.

Hitler zou zijn 'vrienden van gisteren' hebben laten vermoorden. Daarbij doelend op de 'Nacht van de lange messen', van 30 juni tot 2 juli 1934, waarbij de top van het SA-leger van de NSDAP en voormalige tegenstanders van Hitler zijn geliquideerd (Vehres duidt deze gebeurtenis als de *Röhmrevolte*). Ook de voormalige premier van Beieren en de voormalige rijkskanselier Kurt von Schleicher zouden vermoord zijn. Obermeyer heeft Hitler een duivel genoemd.

Hij zou in een gesprek met een joods-Duitse oorlogsveteraan met een geamputeerde arm, deze gelijk gegeven hebben toen de man stelde dat hij bij een volgende oorlog tégen Duitsland zou vechten. Zo'n volgende oorlog zou Duitsland volgens Obermeyer verliezen op het moment waarop het land die oorlog zou beginnen. Hitler was volgens hem een demagoog en volstrekt geen staatsman. Verder zou Obermeyer in Venlo nauwe contacten onderhouden hebben met de in 1937 uitgewezen joodse emigrant Jupp Mahler, die opruiend communistisch drukwerk geproduceerd had. Obermeyer zou zelfs een van die pamfletten overhandigd hebben aan een Rijksduitser in Venlo. Na de *Kristallnacht* zou hij zich in zeer hatelijke bewoordingen hebben uitgelaten over 'de recente jodenacties'.

Omdat Obermeyer zulke opmerkingen vrijwel steeds in het bijzijn van Nederlanders maakt, beschadigt hij volgens Vehres voortdurend het aanzien en de belangen van Duitsland in het buitenland. De *Kriminal-Sekretar* herhaalt

zijn voorstel om Obermeyer zijn Duitse staatsburgerschap te ontnemen. De slotzin van Vehres' rapport is een - foutief - antwoord op de desbetreffende vraag uit Berlijn:

Bei Dr. Obermeyer handelt es sich um einen Ariër.

De Gestapo Düsseldorf informeert 'Berlijn' per omgaande over de bevindingen. Het dossier over Obermeyer wordt op 17 maart 1939 aangevuld met een brief die Johann Böhmer in Venlo drie weken eerdere rechtstreeks naar Düsseldorf heeft gestuurd. Böhmer laat weten dat hij vroeger al over Obermeyers staatsvijandige instelling en activiteit gerapporteerd heeft aan het Duitse viceconsulaat in Venlo en aan de NSDAP in Wesel. Hij schrijft dat hij Obermeyer al jaren kent, hem bijna dagelijks in een leeszaal ontmoet en volledig op de hoogte is van zijn omstandigheden. Obermeyer heeft zich hoofdzakelijk met vertalingen en onderwijs in vreemde talen beziggehouden, maar met dat werk was het in de achterliggende jaren tamelijk slecht gegaan. Hoewel hij beroepsmatig steeds minder te doen zegt te hebben, beschikt hij de laatste tijd kennelijk over meer geld. Hij twijfelt er niet aan dat Obermeyer geld verdient met staatsvijandige activiteit. Böhmer memoreert nog *Der Anti-Nazi* en meent dat Obermeyer als intellectueel niet de eerste de beste Hitler-tegenstander is. Hij heeft enkele dagen geleden nog tegen Böhmer gezegd dat hij niet naar Duitsland gaat zolang een zwijnenbende de macht in handen heeft. Böhmer heeft daarom een voorstel:

De man is zonder twijfel gevaarlijk en heeft het al lang verdiend om onschadelijk gemaakt te worden. Als daar belangstelling voor bestaat, zal het niet al te moeilijk zijn, hem volgens mijn plan over de grens te halen en dan ook wel zo, dat er geen groot rumoer in de pers of diplomatieke actie volgt.

Duitsland ontnemt de Obermeyers hun staatsburgerschap

Johann Böhmer wordt niet als erg geschikt beschouwd voor de uitvoering van Gestapo-opdrachten, en de Gestapo laat zijn voorstel voor wat het is. Het hoofdkwartier in Berlijn ziet echter wel aanleiding om het onderzoek naar Obermeyer voort te zetten. En dan wordt er geconstateerd dat de Gestapo Düsseldorf een cruciale fout heeft gemaakt in de eerdere rapportage. Begin april 1939 krijgt men daar uit Berlijn te horen dat er een procedure is gestart om Julius Obermeyer diens staatsburgerschap te ontnemen:

...omdat hij in tegenstelling tot het bericht van 22.1.1939 jood is. De terugkeer van Obermeyer in het Duitse Rijksgebied is daarom ongewenst.

Op 14 juli 1933 heeft Duitsland een wet ingevoerd, *Gesetz über den Widerruf von Einbürgerungen und die Aberkennung der deutschen Staatsangehörigkeit*. Die maakt het mogelijk om het Duitse staatsburgerschap weer te ontnemen aan mensen die na de Eerste Wereldoorlog als buitenlander naar Duitsland

zijn gekomen. Maar ook aan Duitse onderdanen die in het buitenland politiek ongewenst gedrag vertonen. Deze personen verbeuren dan ook hun vermogen. Het is deze wet die in 1939 aangegrepen wordt in het geval Obermeyer.

Eind april ontvangt de *Gestapo* bij de *Staatspolizeileitstelle* in Düsseldorf weer een telegram uit Berlijn, met aanvullende vragen. Heeft Obermeyer vermogen in Duitsland achtergelaten? En kan vastgesteld worden aan welke universiteit en faculteit Julius Israël (men heeft hem inmiddels een joodse tweede voornaam toegekend) Obermeyer tot doctor is gepromoveerd?

Het duurt meer dan zeven weken voordat die laatste vraag beantwoord kan worden. Men zoekt achtereenvolgens in de jaaroverzichten van universitaire publicaties in de *Landesbibliothek* in Düsseldorf, in de registratie van alle Duitstalige docentbenoemingen en dissertaties bij de Duitse bibliotheek in Leipzig en in de jaaroverzichten van Duitse hogeschoolpublicaties. In die overzichten is geen informatie over Julius Obermeyer te vinden. Uiteindelijk blijkt in de alfabetische catalogus bij de Duitse bibliotheek en de universiteitsbibliotheek in Leipzig een J. Obermeyer geregistreerd te staan, die in 1938 [moet zijn: 1928, GV] aan de universiteit van Rennes in Frankrijk is gepromoveerd.

Vervolgens blijft het enkele maanden stil. In tegenstelling tot de mededeling begin april, heeft de *Gestapo* de procedure tot ontneming van het staatsburgerschap van Julius Obermeyer nog niet gestart. Dat gebeurt pas eind oktober 1939. Op die dag laat het nieuwe *Reichssicherheitshauptamt* (РСНА) in Berlijn, waarin de *Sicherheitsdienst*, *Gestapo* en *Kriminalpolizei* samengevoegd zijn, aan de *Gestapo* Düsseldorf weten dat de procedure wordt gestart. Ook Obermeyers echtgenote ('deutschblutig'), en zijn dochter moet het staatsburgerschap ontnomen worden. Dat gebeurt zo'n vijf maanden later, bij besluit van de *Reichsminister* van Binnenlandse Zaken. Dit besluit wordt in het staatsblad van 11 april 1940 publiek gemaakt.

Verkoper van encyclopedieën

De verklikker Böhmer meent in februari 1939 zeker te weten dat Julius Obermeyer over voldoende geld beschikt. Dat is niet zo, diens gezin lijdt al jaren armoede. Begin september 1939 besluit Obermeyer om encyclopedieën te gaan verkopen. Geen eenvoudige opgave. Drie Nederlandse uitgeverijen geven elk een eigen encyclopedie uit, en daarmee is de concurrentie moordend voor dit toch al lastig af te zetten product. De encyclopedie waarvoor Obermeyer kopers wil gaan winnen, is *Het Nieuwe Zoeklicht* van de Arnhemse uitgeverij Van Loghum Slaterus. *Het Vaderland* besluit een korte recensie met de verwachting dat de nieuwe encyclopedie veel zal bijdragen aan 'de vulgarisatie' van de wetenschap in ons land.

Dat valt maar te bezien, zeker wat Venlo betreft, waar men andere dingen aan het hoofd heeft. Voorlopig is alleen nog maar het eerste deel beschikbaar, dat loopt tot en met het woord 'cessie'. En in deze spannende tijd - de oorlogsdreiging heeft al tot mobilisatie geleid - is het uitermate moeilijk om zo'n werk te verkopen. Dat meldt Julius Obermeyer als hij na enig aandringen

eindelijk een exemplaar van de encyclopedie, een intekenboekje en honderd prospectussen heeft ontvangen. Desondanks denkt hij in de eerste maand al drie kopers geworven te hebben. Hij noemt de namen van 'solide' Venlonaren, spreekt in één adem de hoop uit regelmatig orders in te zullen zenden en vraagt of hij - gezien de beroerde tijden - alvast de dertig gulden aan commissie mag ontvangen.

De dertig gulden commissie worden inderdaad vast overgemaakt, waarvan 25 gulden rechtstreeks naar een schuldeiser. De drie bijbehorende, definitieve intekeningen op de encyclopedie blijven echter uit. Op 10 oktober schrijft Obermeyer aan de uitgeverij:

Wegens een indispositie heb ik de laatste dagen geen belanghebbenden kunnen bezoeken, maar hoop Maandag mijn werkzaamheden met energie wederom te kunnen hervatten.

Schulden, vruchteloze huisbezoeken en smoezen, het moet een vernederende tijd zijn voor de inmiddels 54-jarige doctor Obermeyer. Hij zit klem, *Het Nieuwe Zoeklicht* raakt hij aan de Venlose straatstenen niet kwijt. Na de eerste smoes van de 'indispositie' volgen aanmaningen van de uitgever en brieven met nieuwe smoezen elkaar op. Op 18 december bericht hij de uitgever dat hij al weer een tijdje reclame maakt, maar:

Zoals U misschien weet is de toestand juist in Venlo zedert verschillende weken bijzonder precair en is het daarom momenteel niet zoo gemakkelijk successen te boeken. Ik heb echter weer reeds enkele toezeggingen van personen die op 1 Januari willen teekenen; ik houd het daarom voor raadzaam deze personen voor dien datum niet nog eens te bezoeken, daar ze tot dien datum nog contract hebben lopen met een andere uitgeversmaatschappij. Ik ben er echter zeker van tenslotte te slagen.

De zaak komt niet in orde

Het is een hard gelag voor Julius Obermeyer, maar hij zal niet één koper over de streep weten te halen. De drie 'solide' afnemers zijn blijkbaar weer afgehaakt.

Hij heeft niet te klagen over het geduld of de beleefdheid van de uitgeverij, want pas in januari 1940 wordt de toon van die kant dwingender. Vóór 20 januari moeten hetzij de ondertekende inschrijvingsformulieren van drie nieuwe kopers ontvangen zijn, en anders die dertig gulden terugbetaald zijn. Obermeyer reageert in lichte paniek:

U zult zeker begrijpen dat mijn werk door de felle thans heerschende koude enigszins wordt belemmerd; zooals ik U echter reeds mededeelde ben ik met eenige belanghebbenden in onderhandeling en hoop U binnen zeer korten tijd de drie intekenaren bekend te kunnen geven. Indien U mij nog eenigen tijd geeft, zal ik niet slechts drie maar

waarschijnlijk nog veel meer exemplaren kunnen verkopen; vooral verzoek ik U mij de vertegenwoordiging te laten, daar ik ongetwijfeld nog veel daarmee kan bereiken; daarop kunt U stellig reekenen.

Vijf dagen later schrijft hij er nog een geruststellend briefje achteraan. Vervolgens blijft het weken stil, maar medio maart vraagt Obermeyer uitstel tot 1 april. Hij schrijft dat hij weer met actieve propaganda is begonnen en dat de resultaten niet zullen uitblijven. Het wordt beschamend voor de beschaafde Obermeyer. Duidelijk is dat er geen resultaten te behalen zijn. De uitgever draait de duimschroeven aan. Als hij vóór 2 mei niet terugbetaald heeft, zal de uitgeverij zeer tot haar spijt andere maatregelen moeten nemen. Op 1 mei reageert Julius Obermeyer. Hij vindt het standpunt van de uitgeverij volkomen redelijk en begrijpelijk. Hij verzoekt echter wel om de zaak als een geval van force majeure te beschouwen. Enerzijds hebben de lange wintermaanden buitenwerk bijna onmogelijk gemaakt en anderzijds:

...heeft de onzekere politieke toestand aan het zakenleven onzer bijzonder geëxponeerde stad onmetelijken schade toegevoegd - althans handel en verkeer in hoogen mate ernstig belemmerd.

Hij verzoekt om nog enkele weken geduld:

...en de zaak zal in orde komen.

De uitgeverij geeft Obermeyer alsnog uitstel tot 31 mei, om terug te betalen of betrouwbare intekeningen te sturen.

Op dat moment is alleen nog het tweede deel uitgekomen, beginnend met de operacomponist Cesti en eindigend op pagina 688 met 'Gangliëncel'. Hoezeer de uitgave door recensenten ook geprezen wordt, weinigen zullen in Nederland meer belangstelling hebben voor een encyclopedie die overigens ook pas in 1948 compleet zal zijn. De zaak zal dan ook niet in orde komen, ondanks de stellige belofte van Julius Obermeyer.

In 1952 zal het laatste deel verschijnen van de encyclopedie *Het Nieuwe Zoeklicht*, een supplement.

De arrestatie van Julius Obermeyer

Op 10 mei 1940 vallen de Duitsers Nederland binnen en beginnen ze hun arrestatielijsten af te werken. In Venlo verschijnt op zaterdag 25 mei onverhoeds in alle vroegte een arrestatie-eenheid van de *Geheime Feldpolizei* bij het huis op de hoek van de Minderbroederstraat en het Arsenaalplein. Obermeyer rent naar buiten, klimt over de muur waarachter de opslag- en werkplaats van steenhouwerij Goossens ligt en verstopt zich daar. Tevergeefs, hij wordt gevonden en weggevoerd. De buurt is in rep en roer. De herinnering van een ooggetuige:

Wat was er gebeurd? Met bange voorgevoelens openden wij een raam. 'De professor is gevangen genomen!' Een bom had niet meer ontsteltenis teweeg kunnen brengen dan deze boodschap. We holden de trap af, naar beneden, de straat op. De slechte tijding won het van de angst. Er was een heftige discussie aan de gang. Niemand wist precies wat er was gebeurd. Vrouwen waren aan het huilen. Mannen met woedende blikken uitten bedreigingen aan de vijand, die iedere vorm van realiteit misten.

De buurt weet niets van *Der Anti-Nazi*. De arrestatie is een compleet mysterie.

Uit het arrestatierapport dat de *Geheime Feldpolizei* dezelfde dag nog opmaakt, blijkt dat het arrestatiebesluit uit 1933 weer is opgediept. 'Der Jude Dr. Obermeyer' is in opdracht van de *Gestapo* gearresteerd en ter beschikking gesteld van de *Gestapo* bij het *Grenzpolizeikommissariat* Kaldenkerken. Julius

De achterplaats van de steenhouwerij van de firma Goossens, waar Julius Obermeyer op 25 mei 1940 tevergeefs naartoe vlucht (Gemeentearchief Venlo, beeld & geluid, 231.5).

Obermeyer wordt opgesloten in de gevangenis van de plaatselijke politie. Een duidelijk plan lijkt er niet te zijn en er zal verder geen rechter aan te pas komen. Het is de bedoeling om voor Obermeyer *Schutzhaft* aan te vragen, zoals men in Duitsland preventieve hechtenis misbruikt voor tegenstanders van het regime. Het RSHA wordt op 29 mei geïnformeerd over de arrestatie:

Ik verzoek om orders wat met O. gebeuren moet.

Die orders komen echter niet. Omdat de politiegevangenis in Kaldenkerken ongeschikt is voor langdurig verblijf, moet Obermeyer daar weg. Hij wordt medio juli overgebracht naar de politiegevangenis Mönchengladbach Spatzenberg. De *Gestapo* in Kaldenkerken stuurt een week later een telegram aan de *Gestapo* in Düsseldorf:

Verzocht wordt om mededeling, wat er verder met O. gebeuren moet.

In de maanden daarna vraagt de *Gestapo* in Düsseldorf telkens weer aan het RSHA wat er met 'O.' gebeuren moet. Het RSHA zwijgt echter in alle talen. Deze organisatie heeft als doel de bestrijding van alle vijanden van het Duitse rijk, binnen of buiten zijn grenzen. Tot die vijanden rekt men in elk geval communisten, vrijmetselaars, joden, zigeuners en andere 'ongewenste rassen'. De organisatie van dit 'monsterlijk grote bureau' is complex. Er zijn zeven departementen, *Ämter* genoemd, die elk weer onderverdeeld zijn in meerdere afdelingen, *Referaten*, genaamd.

Het organisatie-
schema van het
*Reichssicherheits-
hauptamt* (RSHA).

